

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

BINGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

e-ISSN: 2687-5128

Sayı: 14 | Yıl: 2019/2

Bu dergi ulusal TR DİZİN, İSAM, İDEALONLINE ve ASOS veri indeksleri ile SOBİAD atıf dizin tarafından taranmaktadır.

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (25 Haziran/25 Aralık) e-dergi olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

BİNGÖL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

Sayı: 14, yıl: 2019/2

Issue: 14, Year: 2019/2

e-ISSN: 2687-5128

Sahibi / Owner

(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına)
(On Behalf of Bingol Universty Theology Faculty)

Prof. Dr. Mustafa AGÂH

Baş Editör/Editor In Chief

Dr. Öğrt. Üyesi Nebi BUTASIM

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN

Dil Editörü/Language Editor

Öğr. Gör. Ahmet KESMEZ

Alan Editörleri/Field Editors

Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK

Arş. Gör. Ömer TAY

Arş. Gör. Dr. Sahip AKTAŞ

Arş. Gör. Sadi YILMAZ

Arş. Gör. Fatımatüzzehra YAŞAR

Yazı İşleri Müdürü

Nurettin DANIŞ

Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date

BİNGÖL-2019

Kapak ve Sayfa Tasarımı

R@NİN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa AGÂH

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

Doç. Dr. Abdulsır SÜT

Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN

Arş. Gör. Dr. Sahip AKTAŞ

Öğr. Gör. Ahmet KESMEZ

Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdulaziz BEKİ (Sebahattin Zaim Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKYÜZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi)

Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Üniversitesi)

Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Faruk BEŞER (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi)

Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati AYDIN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Yazışma Adresi / Corresponding Adress

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000
Merkez/BİNGÖL

Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035

Elektronik posta / e-mail

bingolilahiyatdergisi@hotmail.com

Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan
Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman TÜNER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Prof. Dr. Ousama EKHTİYAR (Bingöl Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi)

Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Sahip BEROJE (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi)

Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi)

Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Burcu Ceylan DUGGAN (Akdeniz Üniversitesi), Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin GÜNEŞ (Şırnak Üniversitesi), Prof. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. İlyas KARSLI (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Prof. Dr. Kenan HAS (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Metin BOZAN (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Muharrem AKOĞLU (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Nilah KARAKAYA/ÇORAĞAN (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Ousama EIHTİYAR (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Sema Doğan (Hacettepe Üniversitesi), Doç. Dr. Aynur URALER (Marmara Üniversitesi) Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Hatice ARSLAN SÖZÜDOĞRU (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Menderes GÜRKAN (Erciyes Üniversitesi), Doç. Dr. Thamer HATEMLEH (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Rifat Resul SEVİNÇ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet Zahir ERTEKİN (Bingöl Üniversitesi) Doç. Dr. Osman Taştekin (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Bedri ASLAN (Harran Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Gül KARPUZ (Atatürk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Husain ESWED (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin EREN (Ankara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Recep ERTUGAY (Atatürk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TURGUT (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KORKUT (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Saadettin BUĞDA (Muş Alparslan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Şule Yüksel UYSAL (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ümit HOROZCU (İstanbul Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Zekai ERDAL (Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Necmi SARI (Trabzon Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer KALKAN YORULMAZ (İstanbul Üniversitesi) Dr. Öğr. Üyesi Fegani BEYLER (Bingöl Üniversitesi),

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin 2019 Aralık sayısında sizinle buluşmanın gururu ve mutluluğunu paylaşmaktayız.

Yeni bir sayı ile akademik çalışmalara katkı sunmanın heyecanı ve mutluluğu ile 14. sayıyı yayınladık.

Gelişen dünyada veri paylaşımının elektronik ortamlarda daha verimli ve hızlı olmasından dolayı, dergimiz elektronik ortama geçerek bu sayıdan itibaren e-dergi olarak yayınlanacaktır. Dergimizin niteliği her geçen gün daha da artmakta ve alan ile ilgili farklı çalışmalara ev sahipliği yapmaktadır.

Bu sayıda, din bilimlerinin saha araştırmaları çok disiplinli eğitim ölçek geliştirme ve sanat tarihi çalışmaları da yer almaktadır. Derginin daha nitelikli bir hüviyet kazanması için editör ve yayın kurulu olarak çalışmalarımız devam etmektedir.

Dergimize pozitif bir görünüm kazandıran editör ve alan editörü kurullarına, sayının yayımlanabilmesi için özveride bulunup hakemlik görevini icra eden tüm öğretim üyelerine ve çalışmanın son haline gelinceye kadar çaba sarfeden çalışma arkadaşlarımıza teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yeẓîd'e Lânet Edilmesi Meselesi	7
Abbâsi Sarayında Bir Mizâh Şairi: Ebû Dulâme	22
Şüphe Edilmez Bir Hakikat Olarak Hz. Nuh Ve Tufan Olayı	39
Arap Gramerinde Şâz Olgusu	51
Öz Güven İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	64
Fıkıh Düşüncesinde Münâzara Sistematiği (Hatip Bağdâdî'nin El-Fakîh Ve'l-Mütefakkîh Eserinin Bağlamında)	79
İslâm Aile Hukuku Açısından Çeyiz	98
Din Öğretiminde Kültürel Aidiyet Ve Sorumluluk Bilinci Kazanma Amacına Erişim Düzeyi Ölçeği: Geçerlik Güvenilirlik Çalışması	112
Şeddadilerden Bahseden Kitabeler	128
Sık Kullanılan Edatlar Bağlamında Mehmet Akif Ersoy'un Mealinin Kur'ân Tercüme Tekniklerine Katkıları	156
Ensar-Muhacir Kardeşliğinde Evlilik Meselesi: Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf ile İlgili Rivayetin Tahlili	175
Had Ve Ta'Zîr Tartışmaları Bağlamında İslâm Ceza Hukukunda İçki İçme Cezası	194
Âlemin Ezelîliği Tartışmalarına Muhyiddîn El-Karabâğî'nin Katkıları	211
Muhtelit Bir Râvi: Ârim/Muhammed b. Fadl Es-Sedûsî	228
Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Sahabe İle İstişaresi ve Sahabenin Bazı Konularda Hz. Muhammed'e Yaptığı İtirazlar	249

Hız. Muhammed'in (s.a.v.) Sahabe İle İstişaresi ve Sahabenin Bazı Konularda Hız. Muhammed'e Yaptığı İtirazlar

Hız. Muhammad's (H.H.) Consultation with His Companions and Certain Appeals by His Companions

Hakan CAN

Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Sanat Tarihi Anabilim Dalı,
Res. Asst., Bingöl University Theology Faculty, Turkish-Islamic Art History Department,

ilahiathakan21@gmail.com,

Orcid ID: 0000-0001-6706-7312

DOI: 10.34085/buifd.619429

Öz

Hız. Peygamber (s.a.v.) hayatı boyunca birçok kez sahabe ile istişarede bulunmuş, onların fikir ve düşüncelerini önemsemiştir. O, vahyin nazil olmadığı durumlarda etrafındakilerle fikir alışverişinde bulunmuş ve sunulan teklifleri çoğu kez kabul etmiştir. Allah peygamberini eğitirken kendisi de ashabını eğitmiş, şûrânın bir ilke olarak İslam toplumunda ikame edilmesini sağlamıştır. O'nun sahabe ile istişaresi farklılık arz etmektedir. Kimi zaman tek bir sahabeyle danışmış, kimi zaman bir topluluğun görüşünü almış kimi zaman da sahabenin tümünün görüşüne başvurmaya önem vermiştir. Sahabenin Allah Resulüne itaatleri sonsuz olmakla birlikte bazı durumlarda ona itiraz edebilmiş ve aldığı kararları eleştirebilmişlerdir.

İstişare kavramı ve kapsamı üzerine birçok araştırma ve çalışma yapıldığı için biz bu çalışmada kavramsal tahlile girmedik bunun yerine konuyu istişarenin faydaları ekseninde ve Hız. Peygamber örneğinde, özellikle de İslam tarihi kaynaklarını esas alarak ele aldık. Yine aynı şekilde sahabenin Hız. Peygambere olan itirazları da çalışmanın ana temaları arasında yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Hız. Peygamber, İstişare, İtiraz, Bedir, Hendek, Hudeybiye.

Abstract

Hız. Mohammad (H.H.) has consulted with His Companions several times during his life and cared about their ideas and thoughts. He exchanged ideas with those around him when the revelations were not satisfactory, and he often accepted their recommendations. While Allah educated His Prophet, he also trained his companions and ensured the establishment of this council in Islamic society as a principle. His consultations with the Companions were in several forms. Sometimes he consulted a single companion, sometimes he obtained the views of a community, and sometimes he prioritized the views of all his companions. Although the submission of the Companions to the Messenger of Allah was absolute, in certain cases, they were able to object him and criticize his decisions.

Since several studies were conducted on the concept and scope of consultation, we did not go into a conceptual analysis in the present study, instead, we scrutinized the topic of the benefits of consultation in the example of Hız. Mohammad based on particularly Islamic history resources. Also, the objections of the Companions to the Prophet were also among the main themes of the present study.

Keywords: Hız. Mohammad, consultation, objection, Badr, Hendek, Hudeybiyah.

Giriş

İnsan sosyal bir varlık olduğu için yaşadığı toplumda diğer başka bireylere ihtiyaç duymaktadır. Toplumun diğer bireyleri ile kaynaşan kişide birlik şuuru doğar ve bütüne bağlılık hissi artar ve karşılıklı sorumluluk bilinci inşa edilir. Böylelikle insanlar bir sorunu

çözerken diğer insanlardan yardım almak durumunda kalır. Bu da karşılıklı fikir alışverişine bağlıdır. Grup içerisinde yer alan bireyler arasında karşılıklı yardımlaşma, iş birliği ve sorumluluk bilinci tesis edildiği vakit toplum gelişir, ilerler ve karşılaşılan problemlerin üstesinden çok kolay bir şekilde gelinir.¹

İstişare, toplumların ve milletlerin hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Toplumlar istişare ve fikir teatisi yoluyla karşılaştıkları aşılması güç problemleri düşünce birliğiyle aşmakta ve sorunları kolektif bir şekilde çözmektedir. İslam dini de Müslüman toplumun karşılaştığı problemleri şûrâ esasına göre halledilmesini öngörmektedir. Tabi burada şunun da altını çizmek gerekir ki yalnız başına istişare, sorunların çözülmesi noktasında tam bir başarı sağlayamayabilir. İstişarenin yanı sıra toplumda adaletin tesis edilmesi, hak ve hukukun gözetilmesi, iyiliğin emredilip kötülüğün engellenmesi, güven ortamının oluşturulması ve şûrânın sadece siyasi erklere terk edilmemesi gerekir. Nitekim yönetimin temel unsurları olan şûrâ adalet, emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i ani'l-münker ve siyasi davranış biçimleri olan biat ve itaat ile birlikte İslamî siyaset düşüncesini inşa edecek bir özelliktedirler.² Dolayısıyla adeta birbirini gerektiren bu unsurların bir mekanizma sistemi gibi birlikte çalışması gerekir ki toplumların sorunlarına bütüncül bir bakış açısıyla çözümler sunulabilsin.

Allah, Kur'an'da "Onların işleri kendi aralarında istişareyledir." (Şûra 42/38) ve "Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış..."(Âl-i İmran 3/159) ayetleriyle Müslüman toplumun karşılaştığı problemlerin ve sorunların şûrâ ile halledilmesini buyurmaktadır.³ İstişare neticesinde hakikatler keşfedilir, bilinmeyen ve görünmeyen noktalar açığa çıkarılır, ortak çabayla en doğru görüşe ulaşılır. Yine aynı şekilde istişare ile iş yükü hafifletilir ve bir kişinin yükleneceği yük birçok kişi arasında dağıtılır.

Aslında sorunların istişare ile çözülmesi İslam'ın getirdiği yeni bir şey olmayıp İslam öncesi Arap kültüründe de bu uygulamayı görmekteyiz.⁴ Savaş, barış ve diğer önemli işler hakkında kabile reisinin tek başına hareket etmediğini, bir meclisin bulunduğunu ve kararların bu meclis üyeleri ile birlikte alınıp yürürlüğe sokulduğunu bilmekteyiz. Ancak İslam ile birlikte kabile anlayışına dayalı şûrânın alanı genişletilmiş, toplumsal bir kurum haline getirilmiştir.⁵ Çünkü her ne kadar şûrâ kabile içerisinde görülse bile sınırlı sayıda insanın görüşleri, toplumun tümünün görüşünü yansıtmayacağı izahtan varestedir. Diğer bir deyişle kısmî/sınırlı şûrâdan ortak aklın hüküm verdiği bütüncül/kapsayıcı şûrâya geçilmiştir.

Hız. Peygamber'in hayatına baktığımızda savaş, barış ve gündelik işlerle ilgili birçok istişare örneği ile karşılaşmaktayız.⁶ O, Ebu Hureyre'nin rivayetine göre ashabıyla en çok istişare edendi.⁷ O, vahyin gelmediği durumlarda ashabıyla istişare etmiş ve oradan çıkan hükümlerle amel etmiştir. Böylelikle danışmanın ve fikir alışverişinde bulunmanın bir ilke olarak benimsenmesini istemiştir. Nitekim Peygamber de olsa etrafındaki insanların görüşlerine önem

¹ Hacer Şahinalp, "Danışma'dan Dayanışma'ya: Bireysel ve Sosyal Potansiyellerin Aktivasyon Kodu Olarak Şûrâ", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58: 1 (2017): 123-126.

² Abdurrahman Altuntaş, *Kur'an'da Temel Siyasi Kavramlar*, (İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013), 15.

³ Ebu Zeyd Şelbi, *Tarihü'l hadâreti'l-İslâmiyye ve'l fikri'l İslamî*, (Kahire: Mektebetu Vehbe, 2012), 69.

⁴ Tuğrul Tezcan, "Hz. Ömer ve Şûrâ Anlayışı", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu* Cilt: 1 (2018): 406-408.

⁵ Altuntaş, *Kur'an'da Temel Siyasi Kavramlar*, 35.

⁶ Kamil Muhammed el-Gindi, "Şûra ve İslam Hukukunda İnsan Hakları Demokrasinin Belirginliği", trc. Ahmet Kılınç, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* Sayı: 12 (2008): 201; Bkz; Abdurrahman Altuntaş, "Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri'nde Şûra Kavramının Ele Alınışı", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 1 Sayı: 2 (2012/2): 250-252.

⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Beşşar Avvad Maruf (Beyrut: Darü'l Garbi'l İslamî, 1996), "Cihad", 35.

vermiş ve bu görüşler teorikte kalmayıp bizzat pratiğe dökülmüş ve tatbik alanı bulmuştur.⁸ Allah peygamberini eğitirken kendisi de ashabını eğitmiş, şûrânın bir ilke olarak İslam toplumunda ikame edilmesini sağlamıştır. Hz. Peygamber'in sahabe ile istişaresi farklılık arz etmektedir. Kimi zaman tek bir sahabeye danışır veya bir topluluğun görüşünü alır, çoğu zaman da sahabenin tümünün görüşüne başvurmaya önem verirdi. Hz. Peygamber sahabesine değer vermiş, sahabe de kendisine büyük bir sevgi beslemiştir. Hz. Peygamber, sahabesine danışarak önemli ve değerli olduklarını kendilerine hissettirmiştir.⁹

Hz. Muhammed'in bir sözü sahabe yanında emir telakki edilmiş ve derhal uygulamaya konulmuştur. Ancak kimi zaman sahabe bazı konularda Hz. Muhammed'e itiraz edebilmiş, emirlerinin uygulanması noktasında ağır davranabilmişlerdir. Yaptığımız bu çalışmada Hz. Peygamber'in ashabıyla istişare örnekleri ele alınmış olup bazı konularda sahabenin Hz. Peygamber'e itirazları işlenmiş ve sebepleri irdelenmiştir.

1. HZ. PEYGAMBER'İN HAYATINDA İSTİŞARE ÖRNEKLERİ

Hz. Muhammed, istişareye büyük bir önem vermiş ve hayatında bunu fiili bir şekilde birçok kez tatbik etmiştir. Peygamber'in hayatına baktığımızda farklı istişare şekilleriyle karşılaşmaktayız. Yapılan bu istişarelerden İslam ümmetinin çıkaracağı büyük dersler vardır. Nitekim karşılaşılan problemlerin üstesinden gelinebilmesi için sorunun etraflıca ortaya konulması ve çözümüne yönelik kolektif bir çabaya ihtiyaç vardır. İşte bu noktada Hz. Peygamber'in ashabıyla yaptığı istişareler ümmetin gelecekte karşılaşacağı sorunların çözümünde nasıl bir metot ve yöntemin takip edileceğine dair birtakım önemli kodlar ve ipuçları vermektedir. Şimdi Hz. Muhammed'in hayatında ameli bir şekilde tatbik alanı bulan istişare örneklerine bir göz atalım.

1.1. Namaza Nasıl Çağrılacağı Hakkında Yapılan İstişare

Namaz, kul ile Allah arasındaki bağı temsil etmekte olup ibadetin zirvesi olarak nitelendirilir. Müslümanlar günde beş vakit namaz kılarak Allah'a olan ahitlerini sürekli taze tutarlar. Diğer bir ifadeyle kulluk bilincinin en üst safhası olan namaz kulun Allah ile iletişime geçtiği, huzuruna çıktığı yüce bir eylemdir. Ezan da bu yüce eyleme davet eden bir çağrıdır.

Tarihi kaynaklara baktığımızda namaz Mekke döneminde farz kılınmasına rağmen Peygamber'in Medine'ye hicret edişine kadar namaza nasıl çağrılacağı hususunda henüz bir uzlaşma sağlanamamıştı. Namaza nasıl çağrılacağı hakkında birtakım görüşler serdedilmiş; kimileri boru çalınmasını, ateş yakılmasını ve çan çalınması gerektiğini söylemişlerdir. Ancak Hz. Peygamber, boru çalmak Yahudilerin, ateş yakmak Mecusilerin, çan çalmak da Hıristiyanların âdetidir diyerek yapılan tekliflerin bütünü reddetmiştir. Hz. Ömer ise bir kişinin özel olarak görevlendirilmesini, namaz vakitlerinde bağırarak Müslümanların mescide davet edilmesini önermiş, Allah Resulü de bu teklife olumlu yaklaşmıştır. Bu iş için Bilal görevlendirilmiştir. Bir süre sonra Abdullah b. Zeyd Peygamber'e gelerek rüyasında namaza çağırma için söylenen sözleri duyduğunu söyledi. Resulullah bunu çok beğendi ve her namaz vakti ezan okunmasına karar verdi. Aynı rüyayı Hz. Ömer de görmüş ve böylelikle namaza nasıl çağrılacağı meselesi hallolmuştur.¹⁰

⁸ Fatih Açıık, "Hz. Peygamber Dönemi Toplumsal Değişimin Öne Çıkan Yönleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* Cilt: 8 Sayı: 38 (2015): 1007.

⁹ Muammer Bayraktutar, " Hz. Peygamber'in Örnekliliği Bağlamında Olaylar Karşısındaki Azim ve Kararlılığı", *EKEV Akademi Dergisi* Yıl: 16 Sayı: 50 (2012): 77.

¹⁰ Abdülmelik b. Hişam b. Eyyub el-Himyari, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Abdüselam Tedmuri, (Beyrut: Darü'l kutubi'l-Arabi, 1990), 2: 257-58; Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001), 1: 212-213; İbn Seyyidinnas, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya' merî, *Uyûnü'l-eser fi fûnüni'l-megazî ve's-şemâ'il ve's-siyer*, thk. Muhammed el-İd el-Hatrâvî- Muhyiddin Mestû, (Medine-Dimaşk: Daru İbn Kesir, trs.), 1: 327-330.

Görüldüğü üzere namaza nasıl çağrılacağı önemli bir mesele olup Müslümanların zihinlerini bir hayli meşgul etmiştir. Allah Resulü de oldukça önem arz eden bu meseleyi istişareye açmış ve Müslümanlar arasında tartışma konusu edinilmiştir. Bu istişare neticesinde Yahudi, Hristiyan ve Mecusi gelenekleri reddedilmiş, Müslümanlara özel bir çağrı yöntemi ortaya konulmuştur. Böylelikle istişare yoluyla diğer dinleri taklit bir kenara bırakılmış, Müslüman toplumun ruhuna özgün ve uygun bir çağrı yöntemi benimsenmiştir.

1.2. Bedir Savaşında Yapılan İstişareler

Bedir savaşı Allah Resulü'nün savaş stratejini ve askerî dehasını anlama adına oldukça önemlidir. Müslümanlar bu savaşla birlikte Mekke müşriklerine karşı ilk zaferlerini elde etmiş ve İslam'ın tanınmasında ve intişar etmesinde bu savaşın büyük bir katkısı olmuştur. Bu savaş ile birlikte Müslümanlar ilk defa resmi bir güç olarak tanınmış ve Arap kabileler arasında İslam'ın nasıl bir din olduğuna dair ciddi yönelimler baş göstermiştir. İslam tarihi açısından da bir dönemeci temsil eden Bedir gazvesi birden çok istişare örneğini kendi bünyesinde barındırmaktadır. Bedir savaşı öncesinde, savaş esnasında ve savaş sonunda Allah Resulü Müslümanlarla durum tespiti yapmak ve olaylara yön vermek adına istişarede bulunmuş ve bunun sonucunda birtakım kararlara varılmıştır. Bu istişarelerden biri savaş başlamadan önce gerçekleşmiştir.

Hız Muhammed Bedir savaşı öncesinde Kureyş kervanına bir saldırı yapıp yapılmaması hususunda ashâbı toplayıp onlarla fikir alışverişinde bulunmuştur. Müslümanlardan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Mikdad b. Amr ayağa kalkar ve Mikdad şöyle der: "Ey Allah'ın Resulü vallahi biz seninleyiz. Biz Ben-i İsraililerin Musa'ya 'Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız.'" (Maide 5/24) dediği gibi demeyeceğiz. Bilakis sen ve Rabbin gidin savaşın ve biz de sizinle beraber savaşacağız. Resulallah ona 'çok güzel' deyip dua etti.¹¹ Hz. Peygamber Ensarın da bu konu hakkında ne düşündüğünü bilmek istemiştir. Ensar'ın temsilcisi Sad b. Muaz söz alarak şöyle dedi: 'Biz sana iman ettik ve getirdiğin her şeyin hak olduğuna şahadet ettik. Sana itaat edeceğimize söz verdik. Seni hak üzere gönderene yemin olsun ki şayet bize şu denizi göstersen seninle birlikte biz de dalarız ve bizden geriye kimse kalmaz. Biz yarın düşmanla karşılaşmaktan hoşlanmamazlık etmeyiz. Biz savaşta sabrederiz ve düşmanla karşılaştığımızda sadakatten yüz çevirmeyiz.'¹² Allah'ın bereketiyle dilediğini yap Ya Resulallah! Bunun üzerine Peygamber şöyle dedi: Yürü/yünüz ve müjdeleyiniz. Allah iki taifeden¹³ birini bana vaat etti.'¹⁴ (Enfal 8/7)¹⁴

Allah Resulü ordu komutanı olma vasfıyla durumu değerlendirmeye çalışmış ve özellikle Ensarın görüşünün ne olacağına dair kendisinde bir merak oluşmuştur. Nitekim Hz. Peygamber Akabe Biatı'nda sadece kendisini koruyacaklarına dair Ensardan bey'at/söz almıştı.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd *el-Vâkîdî, Kitâbü'l Meğâzi*, thk: Marsden Jones, (Beirut: Alemü'l-kütüb, 1984), 1: 48; İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 150-151; İbn Sa'd, *Tabâkatü'l-kübrâ*, 2: 13; Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, (Mısır: Darü'l Maarif, 1967), 2: 434.

¹² Vakîdî, *Kitâbü'l Meğâzi*, 1: 48-49; Ebû'l-Ferec İbn Cevzi Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ, (Beirut: Darü'l-kutubi'l-ilmîyye, 1995), 3: 100; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 2: 742.

¹³ İki taife: Kervan ve Kureyş'tir.

¹⁴ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-Megâzi*, thk. Abdülaziz b. İbrahim, (Riyad: Darü İşbiliya, 1999), 177-178; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, ed-Dürer fi'İhtîşârü'l-megâzi ve's-siyer, thk. Şevki Dayf, (Mısır: el-Meclisü'l 'Alâ li-şuuni'l-İslamiyye, 1966), 111; Ebû'l-Hasen İzzüddîn İbn Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebu'l Fida Abdullah el-Kadî, (Beirut: Darü'l-kutubi'l-ilmîyye, 1987), 2: 17-18; Tezcan, "Sünnette İstişare ve Hz. Peygamber'in İstişare Anlayışının Hulefa-i Raşidin'in Hayatına Yansımaları", *Dini Araştırmalar Cilt: 13 Sayı: 37* (2010): 98-99; Recep Aslan, "İstîşârenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler", *Anemon MŞÜ Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 2 Sayı: 1* (2014): 229-230.

Meydana gelen bu durum bey'at kapsamına ve şartlarına dâhil değildi. Ancak Ensar burada büyük bir sebat göstermiş ve kanlarının son damlasına kadar Allah Resulü ile birlikte düşmana karşı savaşıyorlar. Peygamber de Ensarın bu tavrı karşısında sevinmiş ve savaş hazırlıklarına başlanmıştır.

Yine bir başka istişare örneğini Bedir Savaşı'nın hemen öncesinde görmekteyiz. Sa'd b. Muaz Hz. Peygamber'e savaşta merkezi bir karargâh olarak kullanılacak bir gölgeliğin yapılmasını önermiş, Hz. Peygamber de bu teklife olumlu bakmış ve öneriyi kabul etmiştir. Stratejik olarak hâkim bir bölgeye, ordunun hemen arkasındaki tepeye bir gölgelik yapılmıştır.¹⁵

Hiz. Peygamber, ashabıyla istişare edip savaş kararı aldıktan sonra İslam ordusunun karargâhı ve mevzilenmesi noktasında yeni bir sorun belirmiştir. Ordu nereye konuşlanacak tartışmaları sürerken stratejik düşüncesini ifade eden Hübab b. Münzir'in görüşü kayda değer bulunmuş ve Peygamber bu görüşe katılmıştır. Aslında Hz. Peygamber, Bedir kuyusunun yanına gelip kuyunun arka tarafına mevzilenmeyi düşünmüştür. Hübab b. Münzir de "Ya Resulallah! seçtiğin bu yer Allah tarafından vahiy mi sana bildirildi yoksa rey, harp ve hile gereği düşünceniz bu yönde midir?" diye sormuştur. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "Şüphesiz o rey, harp ve hiledir."¹⁶ Yani kararda vahyin müdahalesi olmadığını, tamamen kişisel düşünceye dayalı olduğunu ifade etmiştir.

Savaş stratejisi uzmanı olan Hübab b. Münzir de Peygambere buranın mevzilenme için uygun olmadığını, Müşriklerin en yakınındaki suya gidilmesini, bu suyun ötesindeki su kuyularının kapatılmasını ve bir havuzun yapılmasını, savaş esnasında bu sudan istifade edilmesini ve Kureys'in bu sudan engellenmesini söylemiştir. Hz. Peygamber de Hubab'a; "Gerçekten de re'y ile iyi bir yol gösterdin" dedi.¹⁷ Böylelikle ordu ile Bedir kuyularına gelindi. Hübab'ın da önerdiği gibi kuyular kapatıldı. Müslüman ordunun konakladığı su kuyusunun yanına bir havuz yapıldı. Böylelikle düşman sudan men edildi.¹⁸

Bir başka bir istişare örneğine savaş bitiminde rastlamaktayız. Savaş bittikten sonra 70'e yakın müşrik esir alındı. Hz. Peygamber bunlara yapılacak muamele hakkında ashabıyla istişare etti. Hz. Ebubekir ele geçirilip esir edilenlerin Müslümanların akrabaları olduğunu bu sebepten ötürü kendilerinden fidye alınıp serbest bırakılmasının daha uygun olacağını söyledi. Yine ona göre alınacak fidyeler İslam ordusunun daha güçlü bir hale getirecektir. Hz. Ebubekir gibi düşünmeyen Hz. Ömer ise esir edilenlerin öldürülmesi gerektiğini söyledi. Abdullah b. Revaha da onların odun dolu bir vadiye konulup ateşe verilmelerini söyledi. İnsanlar kendi aralarında konuşmaya başladı. Bazısı Hz. Ebubekir'in, bazısı Hz. Ömer'in, bazısı da Abdullah b. Revaha'nın görüşünün tercih edileceğini söyledi. Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir'in görüşünü benimseyerek esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılmalarını emretti. Ancak inen şu Kur'an

¹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, Delâ'ilü'n-nübüvve, thk. Abdülmü'fi Kal'acı, (Beirut: Darü'l-kutubî'l-ilmîyye, 1988), 3: 44; İbn Hişam, Sîretü'n-nebevîyye, 2: 263; Celaleddin Vatandaş, Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2015), 2: 101-102.

¹⁶ Vâkıdî, Kitabü'l Meğazi, 1: 53; İbn Hişam, Sîretü'n-nebevîyye, 2: 263; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, Târihu'l-İslâm, thk. Ömer Abdusselam Tedmuri, (Beirut: Darü'l Kitabi'l Arabi, 1990), 1: 53.

¹⁷ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, Ensâbü'l-eşrâf, thk. Süheyl Zekkar-Riyad Zirikli, (Beirut: Darü'l Fikr, 1997), 1: 350.

¹⁸ Vâkıdî, Kitabü'l Meğazi, 1: 53-54; İbn Hişam, Sîretü'n-nebevîyye, 2: 263; İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-kübrâ, 2: 14; Mahmut Kavaklıoğlu, "Sahâbe-i Kirâm'ın İstek, Öneri ve İtirazları Karşısında Hz. Peygamber", EKEV Akademi Dergisi Yıl: 7 Sayı: 15 (2003): 60.

ayetleri Hz. Ömer'in görüşünün daha isabetli olduğunu bildirdi.¹⁹ "Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe, hiçbir peygambere esir almak yakışmaz." buyurdu.(Enfal 8/67)

1.3. Uhud Savaşında Yapılan İstişareler

Bedir savaşından sonra (624) Müslümanlar 625'te ikinci defa Mekkeli müşriklerle karşı karşıya gelmiştir. Bedir'de kendilerine indirilen ağır darbeden sonra intikam duygularıyla dolup taşan Mekkeliler, Müslümanlar üzerine bir sefer yapmayı planlamışlardır. Müslümanlar açısından zahiren hezimet olarak nitelendirilen bu savaşta da Allah Resulü istişareden geri durmamış savaş öncesi ve sonrasında ashabıyla fikir alışverişinde bulunmuştur.

Mekkeli müşrik ordusu Müslümanlarla savaşmak için Medine üzerine harekete geçmek üzere Uhud dağının eteklerine gelip Ayneyn tepesi etrafında konuşlanınca Hz. Peygamber ashabın ileri gelenleri ile bir araya gelip istişare etmiştir. Buna göre Kureyş ordusuyla Medine dışında bir taarruz savaşı mı yapılacak yoksa Medine'de kalınıp savunma savaşı mı yapılacak? Hz. Peygamber Bedir savaşına katılmayan gençlerin aşırı istek ve arzularını²⁰ görünce onları kıramamış, kendisi şehrin müdafaasını düşünmesine rağmen yapılan istişare neticesinde zırhını kuşanmıştır. Ancak daha sonra Müslümanlar, Hz. Peygamberi zorladıklarını düşünmüşler ve Allah Resulünün yanına gelerek kararı kendisinin vermesini söylemişlerdir. Fakat Hz. Muhammed 'Bir peygamber zırhını kuşandıktan sonra hakkında hüküm verilmeye kadar üzerinden zırhını çıkarmaz' demiş ve cepheye doğru hareket edilmiştir.²¹

Burada şu hususun altını önemle çizmek gerekir ki Allah Resulü şehri içerden savunmayı istemiştir, ancak yapılan şûra neticesinde çoğunluk taarruz savaşı yapılmasından yana olmuştur. Allah Resulü de yapılan istişareye göre hareket etmiş, çoğunluğun fikrini kendi fikrine öncelemiştir. Çünkü istişare bunu gerektirmektedir. Eğer istişare yapılır ve çoğunluğun üzerinde uzlaşma sağladığı karardan başka bir karar uygulamaya sokulursa bu kez otorite sorgulanmaya başlanır. Allah Resulü de bu durumu çok iyi bildiği için istişare sonucu çıkan karara tabi olmuştur.

Diğer bir istişare de Uhud savaşından sonra gerçekleşmiştir. Mekke ordusunun Medine üzerine bir saldırı daha düzenlemeyi düşündüğü haberi Abdullah b. Amr b. Avf el Müzenni tarafından Hz. Peygamber'e ulaştırılmıştır. el-Müzennî'nin dediğine göre Ebu Süfyan Müslümanlardan kalanların kökünü kazıyacağını söylemiştir. Hz. Muhammed, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'i yanına çağırıp onlarla konuyu istişare etti ve el-Müzennî'nin dediklerini onlara da anlattı. Onlar da düşman üzerine gidilmesini söyledi. Hz. Peygamber, Bilal'e emredip Müslümanların savaşa hazır olmalarını buyurdu.²²

Dikkat edilirse girişte ifade ettiğimiz gibi Allah Resulü'nün istişareleri bazen bir veya iki kişiye danışarak da gerçekleşebilmekteydi. İşte bu örnekte görüldüğü üzere Müslümanların önderlerinden olan Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in düşünceleri doğrultusunda Allah Resulü orduyu savaşa hazır bir pozisyona getirmiştir. Nitekim bazı kararların alınması aciliyet

¹⁹ Taberî, Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk, 2: 476-477; Ali Aksu, "Asr-ı Saadet, Hulefâ-i Râşidin ve Emeviler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar (İstişare, Emri bî'l-Ma'ruf Nehyi Anı'l-Münker ve Muhalefet Kavramları Bağlamında)", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 5 Sayı: 2 (2001): 207; Tuğrul Tezcan, "İnsan Onuru – Şûrâ İlişkisi: Kur'an ve Sünnet Bağlamında Bir Değerlendirme", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Cilt: 6 Sayı: 5 (2017): 3282.

²⁰ Ebü'l-Ferec, el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem, 3: 162.

²¹ Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zühri, el-Meğâzi'n-nebeviyye, thk. Süheyl Zekkâr, (Dimaşk: Darü'l-fikr, 1981), 76-77; İbn Hişam, Sîretü'n-nebeviyye, 3: 26-27; Aksu, "Asr-ı Saadet, Hulefâ-i Râşidin ve Emeviler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar", 207; Açık, "Hz. Peygamber Dönemi Toplumsal Değişimin Öne Çıkan Yönleri", 1008; Tezcan, "Hz. Ömer ve Şûrâ Anlayışı", 409.

²² Vâkidî, Kitabü'l-Meğâzi, 1: 334.

gerektirir ve zaman kaybının yaşanmaması adına bir an önce ordu içerisinde tecrübeli ve önde gelen kimselerin düşünceleri alınır ve harekete geçilir. İşte tam da bu noktada Peygamber böyle yapmış, bir iki kişiye danışarak ordunun tümü adına hareket etmiştir.

1.4. İfk Hadisesi Hakkında Yapılan İstişare

Tarihi kaynaklarda ifk hadisesi diye nitelendirilen bu olay Hz. Aişe'ye zina iftirası atılan bir hadisedir. Bu olay şöyle gelişmiştir; Allah Resulü Benî Mustalîk Gazvesi'nden dönerken yanında götürdüğü eşi Hz. Âişe, konakladıkları yerde zaruri ihtiyacını karşılamak için konaklanan yerden uzaklaşır. Geri dönerken boynundaki Yemen akiği kolyesinin düşmüş olduğunu fark eder ve hemen aramaya başlar, ancak havanın karanlık olmasından ötürü bulmak için bir hayli zaman harcar. Konak yerine vardığında ordunun hareket ettiğini görür. Geri dönüp beni alırlar düşüncesiyle orada beklemeye başlar; bu arada uyuyakalır. Ordunun artçılarından olan Safvân b. Muattal görevi gereği arkadan gelerek kamp yerini kontrol ederken Hz. Aişe'yi bulur. Onu devesine bindirip orduya yetiştirir; fakat hızlı yürümeyle birlikte kendisi yaya olduğu için kafileye ancak kuşluk vaktinde mola verdikleri zaman ulaşabilir.²³

Yaşanan bu hadise üzerine münafıklar tarafından Hz. Aişe'ye zina iftirası atılır. Bazı Müslümanlar da bilip bilmeden bu ifk denilen hadiseye müdahil oldu. Allah Resulü rahatsız edici bu durum karşısında ashabıyla istişare etti.²⁴ Görüşlerine başvurduğunu sahabenin büyük çoğunluğu Hz. Aişe'nin masum olduğunu ve bunun bir iftira olduğunu dile getirmişlerdir. Ancak bazı kimseler münafıkların -özellikle Abdullah b. Übeyy'in- yaydığı bu söylentilere inanmışlardı. Bu iftiraya inananlar arasında Mistah b. Usase, Hassan b. Sabit ve Hamne bnt. Cahş gibi kimseler vardı. Eyyub el-Ensari duyduklarını açık bir şekilde yalanlıyor ve reddediyordu. Sad b. Muaz da söylenenleri reddediyor, bu söylentileri çıkaranların öldürülmesi gerektiğini söylüyordu. Allah Resulü'nün üzüldüğünü gören Hz. Ali, ona eşini boşamasını söylemiş ve böylelikle içine düştüğü bu sıkıntıdan kurtulacağını düşünmüştür. Ancak inen ayetler (Nur 24/11-20) ifk hadisesine inananların düşünceleri reddetmiş ve Hz. Aişe'yi böyle çirkin bir iftiradan temize/betüle çıkarmıştır.²⁵

Görüldüğü üzere Allah Resulü ailesini ilgilendiren ve kendisini son derece üzen bir meselede konuyu halka açıyor ve tabiri caiz ise kamuoyu yoklaması yapıyor. Kimileri şiddetle Hz. Aişe'nin masum olduğunu savunurken kimisi de daha fazla üzülmemesi adına eşini boşamasını söylüyordu. Allah Resulü ileri sürülen tüm fikirleri değerlendiriyor ve Hz. Aişe'nin masum olduğuna inanmakla birlikte Allah katından bir vahiy gelmesini bekliyordu. Nitekim iftira ve söylenti de olsa birtakım hasta ruhlu insanların ağızlarını kapatmak kolay değildir. Bu yüzden Allah resulü Hz. Aişe'nin masumiyetinin vahiyle tasdik edilmesini bekliyordu. Diğer bir ifadeyle şayet Peygamber en baştan Hz. Aişe'nin masum olduğunu söyleyerek hadiseyi noktalasaydı bu ileriki süreç için birtakım sıkıntılar doğurabilirdi. Dolayısıyla Allah Resulü ilahi teyidi bekleyerek olayın bir bütün olarak zihinlerden silinmesini ve söylentilerin ardının kesilmesini düşündüğünü söyleyebiliriz.

1.5. Hendek Savaşında Yapılan İstişareler

Hendek gazvesi, 627 yılında Müslümanlar ile Mekkeli müşrikler ve onlara yardımda bulunan müttetikleri arasında gerçekleşen, Müslümanların çok ciddi sıkıntılar yaşadığı bir savunma savaşıdır. İslam tarihi açısından bu savaş bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Çünkü bu savaştan sonra Kureyşliler bir daha Medine üzerine saldırı yapamamıştır. Bu savaşta

²³ Mustafa Fayda, "İfk Hadisesi", DİA, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 507-508.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed İbn İshâk, es-Sîretü'n-nebeviyye, thk. Ahmet Ferid el-Mezidî, (Beyrut: Darü'l-kutubi'l-ilmîyye, 2004), 2: 448; Ebü'l-Ferec, el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem, 3: 223.

²⁵ Taberî, Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk, 2: 610-619; Aksu, "Asr-ı Saadet, Hulefâ-i Râşidin ve Emeviler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar", 207-208; Vatandaş, Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti, 2: 260-271;

da birkaç istişare örneğine rastlamaktayız. İlk istişare şehrin nasıl savunulacağı hakkında yapılmıştır.

Huzaa kabilesinden biri Medine'ye vararak/gelerek Hz. Peygamber'e, büyük bir ordunun Medine üzerine harekete geçtiğini söyledi. Hz. Peygamber derhal Müslümanların ileri gelenlerini toplayıp onları durumdan haberdar edip şehrin nasıl savunulacağı hakkında kendileriyle istişare etti. Medine'de kalmanın ve şehirde savunma savaşı vermenin daha iyi olacağı söylendi. Nitekim Allah Resulü de böyle düşünmekteydi. Ancak düşman ordusu oldukça kalabalıktı ve şehrin nasıl müdafaa edileceği tartışma konusu oldu. Selman-ı Farisi de Araplar tarafından bilinmeyen bir savunma sistemi önerdi ve 'Fars ülkesinde savunma savaşı yapılacağı zaman hendek kazılarak bir savunma hattı oluşturulur. Biz de aynısını yapabiliriz. Düşman bu hendeği aşamaz' dedi.²⁶ Selman-ı Farisi'nin teklifi kabul edilerek şehrin etrafına hendekler kazıldı.

Allah Resulü acem bir Müslüman olan Selman-ı Farisi'nin önerisini eyleme dökmekle şehrin işgal edilmesini engellemiş, yaşanacak olan birçok can kaybını da böylelikle önlemiştir. Yine aynı şekilde yabancı milletlerin uyguladığı taktikleri uygulaması, onun savaş stratejisi noktasında ne kadar geniş bir düşünceye sahip olduğunu da ortaya koymaktadır.

Bir diğer istişare örneğinde ise, Hz. Peygamber, Hendek savaşı esnasında kuşatmaya iştirak eden düşman birliklerinden birine, yıllık Medine hurmasının üçte birini vererek saf dışı bırakmak ve düşmanı bölüp güçlerini kırmak istemişti. Nitekim Gatafan kabilesi de kendilerine vaad edilen hurmaların karşılığında savaşa katılmışlardı. Bu hususta Gatafan liderlerinden olan Uyeyne b. Hısn ve Haris b. Avf ile konuşup onları ikna etti.²⁷ Ancak sahabeden bazıları bu durumdan hoşlanmadı. Hz. Peygamber de bu konu hakkında ashabıyla istişare etti. Sad b. Muaz ve Sad b. Ubade bunun Allah'ın emri olup olmadığını sordular, şayet Allah'ın emriyse dilediğini yap dediler. Hz. Peygamber de bunun kendi görüşü olduğunu söylemiş, onlar da buna itiraz etmişlerdir. Allah Resulü de bu düşüncesinden vazgeçmiştir.²⁸

Hadiseden anlaşılacağı üzere Peygamber stratejik bir hamle yaparak en azından birkaç düşmanı saf dışı bırakmayı planlamış ve nihayetinde başarılı da olmuştur. Ancak bu durum Ensarın önde gelenlerinden Sad b. Muaz'ı ve Sad b. Ubade'yi rahatsız etmiştir. Onlar müşriklere kılıçtan başka bir şey verilmemesi düşüncesindeydiler. Bu düşünce ile Allah Resulüne itiraz etmişlerdir. Peygamber de bu itirazları yerinde bulup aldığı karardan vazgeçmiştir.

1.6. Taif Kuşatmasının Kaldırılması Hakkında Yapılan İstişare

Huneyn savaşından (630) sonra kaçan Hevazlililerden bir kısmı Taif'e kaçmış/sığınmış ve Allah Resulü de onların üzerine yürümek için bizzat Taif'e doğru hareket etmiştir. Ancak halk burada çok sağlam bir şekilde inşa edilmiş olan Taif kalesine sığınmış ve ciddi bir direnç göstermiştir. Bu yüzden Taif kuşatması gittikçe uzuyordu. Şehrin fethi bir türlü gerçekleştirilemiyordu. Hz. Peygamber Müslümanları daha fazla zora sokmamak için kuşatmayı kaldırma düşüncesindeydi. Hz. Muhammed Nevfel b. Muaviye'ye dedi ki: 'Ya Nevfel! Ne düşünüyorsun, ne dersin? Nevfel dedi ki: 'Ey Allah'ın Resulü! Tilki inine girmiştir.

²⁶ Vâkıdî, Kitabü'l Meğazi, 2: 445; İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-kübrâ, 2: 63; Taberî, Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk, 2: 566; Ebü'l-Ferec, el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem, 3: 228; Vatandaş, Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti, 2: 284-285.

²⁷ İbn İshâk, es-Sîretü'n-nebeviyye, 2: 400; Ebü'l-Ferec, el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem, 3: 230.

²⁸ İbn Şihâb ez-Zühri, el-Megâzi'n-nebeviyye, 79-80; Belâzürî, Ensâbü'l-eşraf, 1: 430-431; Ebü Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, Cevâmi'u's-sîre, thk. Abdülkerim Sami el-Cündî, (Beyrut: Darü'l-kutubi'l-ilmiyye, 2003), 112-113; Hamidullah, İslam Peygamberi, 2: 743; Vatandaş, Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti, 2: 299; Ayrıca bkz; M. Yaşar Kandemir, "Büsr b. Süfyân", DİA (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 494-495.

Şayet kuşatmayı devam ettirirsen Taif'i alırsın. Fakat bırakıp gidersen de sana bir zarar dokunmaz.²⁹

Allah Resulü Nevfel'in görüşünü benimseyerek kuşatmanın kaldırılmasını emretti. Ancak verilen karar bazı sahabileri rahatsız etti ve kendi aralarında bir gürültü meydana geldi. Allah Resulü, sahabenin savaşmakta kararlı olduğunu görünce kendi kararından vazgeçti ve kuşatma devam ettirildi. Ancak bir gün sonra yapılan savaşta Müslümanlar ağır kayıplar verince Hz. Peygamber kuşatmayı kesin bir şekilde kaldırdı.³⁰

Allah Resulü burada tek bir kişiye danışmış ve o kişinin önerisi doğrultusunda hareket etmiştir. Ancak bu öneri Peygamber tarafından kabul edilmişken geri kalan Müslümanlar tarafından itirazla karşılanmıştır. Peygamber de her zaman olduğu gibi çoğunluğun fikri üzerine kararından vazgeçmiştir. Fakat çok geçmeden Nevfel'in isabetli kararı anlaşılmıştır. Çünkü Müslümanlar gittikçe kayıp vermeye başlamıştır. Bu durumu gören Peygamber de kuşatmaya son vermiştir.

1.7. Hayber Savaşında Yapılan İstisareler

Medine'den sürgün edildikten sonra Hayber'e gidip oraya yerleşen Benî Nadîr Yahudileri, Suriye ve Irak bölgelerinden gelen ticaret yolu Dûmetülcendel'den geçip Hayber yoluyla Medine'ye ulaştığından dolayı kervanlar için bir tehdit unsuru oluşturmaya başlamışlardı. Diğer taraftan Mekkeli müşriklerle birlikte Müslümanlara karşı büyük bir saldırı hazırlığı içine girmişlerdi.³¹ Allah Resulü de bu ittifaki bozmak ve Yahudi tehdidini kökünden halletmek için 627 yılında Hayber'i kuşatma altına aldı. Meydana gelen bu savaşta birkaç istisare örneğine rastlamaktayız.

Hayber'de İslam ordusu Yahudilerin kalelerinin yakınına konuşlanmıştı. Hübab b. Münzir bu konu hakkında Peygamber ile istisare ederek konuşlanan yerin değiştirilmesini ve daha güvenli bir yerin tercih edilmesini önerdi. Böylelikle Müslüman ordusu Yahudilerin oklarına hedef olmaktan kurtulacaktı. Hz. Peygamber bu öneriyi kabul etti ve Muhammed b. Mesleme'yi daha güvenli bir yer bulması için görevlendirdi. Muhammed b. Mesleme araştırma yaptıktan bir süre sonra Peygambere gelerek Hayber yakınında uygun bir yer bulunduğunu söyledi. Hz. Peygamber de askerinin bulunduğu yeri değiştirip Muhammed b. Mesleme'nin tavsiye ettiği yere konuşlandırdı.³²

Hız. Peygamber bu savaşta Yahudileri kuşattığı vakit Hübab b. Münzir Allah Resulüne şöyle dedi: 'Ya Resulallah! Yahudiler hurma ağaçlıklarını yeni doğan çocuklarından daha çok severler. Bu yüzden ağaçlarını kes.' Hz. Peygamber ağaçların kesilmesini emretti ve Müslümanlar hızlı bir şekilde ağaçları kesmeye başladı. Hz. Ebubekir Peygambere gelerek şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Resulü! Allah size Hayber'i vadetti ve o vaadini gerçekleştirecektir. Hurma ağaçlıklarını kesme.' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber emredip ağaçların kesilmesini nehyetti.³³

Peygamberin verdiği kararların nihai kararlar olmadığını, daha iyi bir teklif yapıldığı vakit bunu değerlendirdiğini ve uygulamaya koyduğunu görmekteyiz. Nitekim Hübab b. Münzir gibi savaş stratejisi uzmanı birinin önerisi doğrultusunda ağaçlar kesilmeye başlamış, yine aynı şekilde Müslümanların ileri gelenlerinden Hz. Ebubekir'in önerisi ile bu işten vazgeçilmiştir. Bu da peygamberin farklı fikirlere ne kadar açık olduğunu bariz bir şekilde göstermektedir.

1.8. Taif Savaşında Ordunun Yerinin Değiştirilmesi Hakkında Hübab b. Münzir'in Önerisi

²⁹ Vâkıdî, Kitabü'l Meğazi, 3: 937; İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-kübrâ, 2: 146.

³⁰ İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-kübrâ, 2: 146

³¹ Muhammed Hamidullah, "Hayber", DİA, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1998), 17: 21.

³² Vâkıdî, Kitabü'l Meğazi, 2: 643-644.

³³ Vâkıdî, Kitabü'l Meğazi, 2: 644.

Hız. Peygamber Taif kuşatmasında Taif kalesinin yakınına kadar gelmiş ve orduyu burada konaklatmıştır. Daha sonra Hübab b. Münzir bu yerin değiştirilmesi hakkında Peygamberle istişare etmiştir. Çünkü olup atılan oklar sebebiyle Müslümanlar 12 şehit vermiş ve birçoğu da yaralanmıştır. Bunun üzerine Hübab b. Münzir ordugâhın yerinin değiştirilmesi gerektiğini düşünmüş ve bu görüşünü Peygambere iletmiştir. Hız. Peygamber de onu bu işle görevlendirmiştir. Bu görevin sonunda Hübab b. Münzir de kaleye uzak düşman oklarının ulaşamayacağı uygun bir yer seçmiştir. Böylelikle ordu güvenli bir yere çekilmiştir.³⁴

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere Hız. Peygamber vahyin gelmediği durumlarda sahabe ile istişare etmekten geri durmamış, onların da düşüncelerini açık bir şekilde ortaya koyabilecek bir ortam oluşturmuştur. Müslümanlar bu rahat ortamda fikirlerini açıkça ifade etmekten çekinmemişlerdir. Böylelikle Peygamber, sahabenin özgüvenini geliştirmiştir. Görüyoruz ki Hız. Muhammed, peygamber olmasına rağmen etrafındakilerin düşüncelerine başvurmuş, hakkında hüküm bulunmayan konularda sahabesi ile istişare etmiştir. Hatta çoğu kez kendisi farklı düşünmesine rağmen çoğunluğun fikrine tabi olmuştur.

Aslında istişare etmek beraberinde fikir hürriyetini de getirmektedir. Düşüncelerin özgürce ifade edilmesi de düşünce zenginliğini geliştirmiştir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi savaş stratejisinde uzman olan Hübab b. Münzir'in savaş alanlarında yaptığı önerileri kabul eden Hız. Peygamber, onun verdiği kararlar doğrultusunda hareket etmiş ve ona güvenmiştir. O, uzman olmadığı konularda bunu açıkça ifade etmiş ve işin erbabı olan kimselerden yardım almayı ihmal etmemiştir.

2. SAHABENİN BAZI KONULARDA HIZ. PEYGAMBERE YAPTIĞI İTİRAZLAR

Sahabenin Hız. Muhammed'e karşı büyük bir sevgi beslediği ve ona itaatte kusur etmedikleri aşikârdır. Ancak sahabe hayatında bazı anlar olmuştur ki onlar Hız. Peygamber'e itiraz etmiş ve emirlerini yerine getirmekte ağır davranabilmişlerdir. Aslında yapılan itirazlar onların da birtakım duygulara sahip olduğunu, kırılabildiklerini, üzülebildiklerini ve yeri geldiğinde canından çok sevdikleri Peygamberin sözlerine karşı gelebildiklerinin açık göstergesidir. Bu onların imanlarından kaynaklı bir durum olmayıp tamamen insani özelliklere sahip olduklarıdır. Hız. Peygamber ise bu itirazlar karşısında engin bir hoşgörü sergilemiş, kendisine gelen eleştirileri dikkate almış ve iyi bir yönetici olmanın bütün vasıflarını kendi şahsında bir araya getirmiştir. Peygambere yapılan itirazlar işlenirken Hurkus b. Zuheyr(Zu'l Huveysıra) örneği dışında tutulacak³⁵ ve özellikle Peygambere yapılan aktif itirazlar konu edilecektir.

2.1. Hız. Peygamber'in Abdullah b. Übeyy'in Cenaze Namazını Kıldırması ve Hız. Ömer'in Buna İtirazı

Abdullah b. Übeyy, Hazrec kabilesinin başkanı olup Medine'nin yönetiminin kendisine verilmesi planlanmıştı. Oysa Allah Resulü Medine'ye hicret edince bu emeline ulaşamamıştır. Bu yüzden Müslüman olmasına rağmen bir türlü İslam'ı içselleştirememiş, her fırsatta bu kin ve nefretini dışa vurmuş, Müslümanlara karşı münafıkların başı olarak hep bir tehlike teşkil etmiştir.

Abdullah b. Übeyy ölünce cenaze namazını kıldırması için Hız. Peygamber çağrılmıştır. Hız. Peygamber kalkıp gitmek için ayaklanınca Hız. Ömer, Hız. Peygambere Abdullah b. Übeyy'in nasıl biri olduğunu söyledi ve onun cenaze namazını mı kılacaksın? dedi. Hız. Peygamber ise 'Ey Ömer geri çekil!' dedi. Hız. Ömer geri çekilmediğinden Hız. Peygamber ona: "Ben (bu namazı kıldırıp kıldırılmamakta) muhayyer bırakıldım ve namazı kıldırmayı tercih ettim. Eğer

³⁴ Vâkıdî, Kitabü'l Meğazi, 3: 925-926.

³⁵ Çünkü adı geçen kişinin sahabe mi, münafık mı olduğu tartışmalıdır. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz; Yusuf Uçar, Sahabenin Hız. Peygambere İtirazları (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2015), 54-59.

onun affedileceğini bilseydim onun için yetmişden fazla istiğfar ederdim.” dedi. Ancak Hz. Ömer ısrarla onun münafık olduğunu söyler. Nihayetinde Hz. Peygamber onun cenaze namazını kıldırıp oradan ayrılmıştır.³⁶ Bunun üzerine şu ayet nazil oldu: “Onlardan ölen kimsenin namazını sakın kılma, mezarı başında da durma!. (Tevbe, 9/84). Burada Hz. Peygamberin ne kadar merhametli olduğunu, münafık da olsa bir insan için af ve mağfiret dilediğini, Hz. Ömer’in ise İslam düşmanlarına karşı nasıl bir keskin tavra sahip olduğunu görmekteyiz. Neticede inen ayetler Hz. Ömer’i doğrular nitelikte olmuştur.

2.2. Hz. Peygamberin Usame b. Zeyd’i Komutan Olarak Ataması ve Bazı Sahabilerin Buna İtirazı

Hz. Peygamber Suriye’nin Mute bölgesine bir askeri sefer düzenlemek için ordunun hazırlanmasını istemiş ve ordu komutanı olarak da Usame b. Zeyd’i tayin etmiştir. Bu ordu içerisinde Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Ubeyde b. Cerrah ve Sa’d b. Ebi Vakkas gibi önemli şahsiyetler de yer almaktaydı. Usame Medine’nin dışında Curf denilen yerde karargâh kurup beklemekteydi. Çünkü Hz. Peygamber hastaydı ve her an vefat edebilirdi. Dolayısıyla ordu bekleme pozisyonundaydı. Müslümanlar arasında bazıları, sahabenin ileri gelenleri ve tecrübelileri varken 18 veya 19 yaşında azatlı köle kökenli bir gencin orduya komutanlık etmesinden rahatsızlık duymuşlardı. Rahatsızlıklar bir süre sonra açık bir tepkiye dönüşmeye başladı. Sahabenin ileri gelenlerinin hiç biri Hz. Peygamberin Usame b. Zeyd’in atanmasından rahatsızlık duymuyordu. Ancak dedikodular ve söylentiler artınca Hz. Ömer durumu Allah Resulüne ilettiler. Allah Resulü söylenenlerden üzüntü duydu ve mescide gidip minbere çıktı ve bir hutbe irad ederek şöyle dedi: “Ey İnsanlar! İçinizden bazılarının Usame hakkında konuştuğunu işittim. Siz şimdi Usame’nin komutanlığına nasıl itiraz ediyorsanız, daha önce de babası Zeyd’in kumandanlığına da öyle itiraz etmişsiniz. Allah’a yemin olsun ki Zeyd komutanlığa nasıl layık ve benim nezdimde insanların en sevimsisi ise oğlu da öyledir.” Daha sonra minberden inip odasına gitti. Hz. Peygamberin yaptığı bu etkili konuşmadan sonra bir daha kimse Zeyd hakkında konuşmadı ve konuşulanların ardı kesildi.³⁷

Bu olayda asabiyetin hala diri olduğunu görmekteyiz. Müslümanlardan bazıları köle kökenli Zeyd’e tahammül gösterememiş, ordu içerisinde bunca tecrübeli şahsiyetler varken bu gencin orduya komutan olarak atanmasını içlerine sindirememişlerdir. Peygamber ise bu itirazlara karşı kesin bir kararlılık göstermiş ve cereyan eden hadiseyi noktalamıştır.

2.3. Ci’rane’de Ganimetlerin Taksimi ve Hz. Peygamber’e Yapılan İtiraz

Huneyn savaşında, Hevazin ve Sakif kabilelerine bağlı güçler büyük bir yenilgi yaşamış, bir kısmı Evtas bölgesine çekilirken bir kısmı da Taif kalesine iltica etmişti. Hz. Peygamber Evtas’a bir seriyye çıkartmış, kendisi de elde edilen ganimetleri Ci’rane’de bırakarak Taif’e hareket etmiş ve burayı kuşatma altında almıştır. Kuşatma kaldırıldıktan sonra Allah Resulü Ci’rane’ye tekrar döndü. Elde edilen yüklü miktarda ganimet pay edilmeden 10 gün bekletildi. Hz. Peygamberin bunu yapmasının nedeni Müslüman olarak kendisine gelecek olan Hevazınliler’e bu ganimetleri geri vermektir. Ancak bazı münafıklar ve imanını içselleştirememiş kimseler ganimetlerin dağıtılması noktasında ısrarcı davrandılar. Esirler ve ganimetler pay edildikten sonra Hevazınliler Müslüman olduklarını söyleyerek çıkıp geldi ve esirlerin ve malların geri verilmesini istedi. Hz. Peygamber ashaptan izin alarak sadece esirlerin geri verilmesini

³⁶ Muhammed b. İsmail el-Buhari, el-Camiu’s-Sahih, (Dimaşk-Beyrut: Daru İbn Kesir, 2002), “Cenaiz”, 84, (no. 1366); Müslim b. el-Haccac, Sahihu Müslim, thk. Nazr b. Muhammed el-Faryabi, (Riyad: Daru Tayyibe, 2006), “Sifatü’l-Münâfikin”, 3, (no. 2774); Vatandaş, Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslam Daveti, 2: 524-525; Tevhid Bakan, “Hz. Peygamber’in Abdullah b. Übeyy’in Cenaze Namazını Kıldırması”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 39 (2013): 220; Yusuf Uçar, Sahabenin Hz. Peygambere İtirazları, 65-66.

³⁷ Vâkıdî, Kitabü’l Meğazi, 3: 1118-1119; İbn Sa’d, et-Tabakatü’l-kübrâ, 2: 218-220; Hamidullah, İslam Peygamberi, 1: 288; Vatandaş, Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslam Daveti, 2: 564.

isteyince yine bazı kişiler sıkıntı çıkarmaya başladı. Fakat kazanılacak ilk zaferde bunun fazlasıyla telafi edileceğine dair Peygamber'den güvence alınca bu durumu kabullendiler.³⁸

Hız. Peygamber ganimetlerin taksiminde müellefe-i kulub'a fazla pay verdi. Bunun üzerine bazı Müslümanlar aşırı bir şekilde itiraz etmeye başladılar. Yine Ensar'dan bazı gençler bu taksimin adaletli olmadığını, Peygamber'in akrabalarına daha fazla mal verdiğini söyleyerek üzüntülerini ve şikâyetlerini dile getirdi. Sad b. Ubade de Ensar arasında dönen bu konuşmaları peygambere haber vererek ganimetten kendilerine hiç pay verilmediğini söyledi. Hız. Peygamber duruma oldukça üzüldü ve derhal Ensar'ı toplayarak onlara bir konuşma yaptı. Konuşmasında müellefe-i kulub'a neden daha fazla ganimet verdiğini anlattı ve daha sonra Ensar'ın faziletlerini zikrederek, kendileriyle birlikte olacağını söyleyip onlara ve çocuklarına dua etti. Ensar, bu yaptıklarından pişman olarak 'Nasip ve pay bakımından Allah ve Resulü'ne razıyız' dediler.³⁹

2.4. Ebu Huzeyfe'nin Bedir'de Hız. Peygambere İtirazı

Hız. Peygamber, Bedir günü ashabına şöyle dedi: "Ben biliyorum ki Haşimoğullarından ve diğerlerinden savaşa istemeyerek çıkanlar vardır. Onların öldürülmesine gerek yoktur. Sizden biriniz Haşimoğullarından biri ile karşılaşırsa onu öldürmesin. Kim Abbas b. Abdülmuttalib ile karşılaşırsa onu öldürmesin. Çünkü o istemeyerek savaşa çıkmıştır." Ebu Huzeyfe, 'Babalarımızı, çocuklarımızı, kardeşlerimizi ve akrabalarımızı öldüreceğiz ama Abbas'a karışmayacağız öyle mi! Allah'a yemin olsun onunla karşılaşsam kılıcımı onun yüzüne çalacağım' dedi. Bu söz Hız. Peygamber kulağına gitti ve Hız. Ömer'e şöyle dedi: 'Resulullah'ın amcasının yüzüne kılıç mı vurulur? Hız. Ömer Huzeyfe'nin boynunu vurmak için Peygamber'den izin ister ve Huzeyfe'nin münafık olduğunu söyler. Ancak Allah Resulü buna izin vermez. Allah Resulü Huzeyfe'ye 'Baban, amcan ve kardeşin bizimle savaşmak için kendi rızalarıyla çıktılar. Ancak bunlar bizimle savaşmak istemeyip zorla çıkartılmışlardır' dedi. Huzeyfe sonraları söylediklerinden dolayı büyük pişmanlık yaşamış ve bunun bedeli 'ancak şehadet' olur demiştir. Nihayetinde Yemâme harbinde şehit düşmüştür.⁴⁰

Burada Huzeyfe'nin tepkisi son derece doğal olup bir an olsun duygularına yenik düşmüştür. Nitekim babasına karşı savaşa çıkmıştır. Huzeyfe babasına çok düşkün olup onun bir gün Müslüman olması için Allah'a hep dua etmiştir. Bu yüzden duygularına hâkim olamayıp itiraz etmiştir. Fakat bu itirazın sonu pişmanlık olmuştur.

2.5. Hudeybiye Antlaşmasında Hız. Ali'nin Hız. Peygamber'e Yaptığı İtiraz

Hudeybiye antlaşması Müslümanlar açısından son derece önemli olup bu antlaşmayla birlikte Kureyş, Medine'yi resmen tanımış ve bu antlaşma sonucunda birçok engel ortadan kalkarak insanlar peyderpey İslam'a yönelmiştir. Bu antlaşma sırasında Hız. Peygamber'e birden fazla itirazın yapıldığını görmekteyiz. Biz bu itirazların zikredip konu sonunda genel bir değerlendirmeye tabi tutacağız.

Hudeybiye antlaşması esnasında Kureyş, temsilci olarak Suheyl b. Amr'ı göndermişti. Kureyş'in en önemli şartı Müslümanların o sene Kâbe'yi ziyaret etmemeleriydi. Müslümanlar ancak bir yıl sonra Kâbe'yi ziyaret edebilecektiler. Allah Resulü bu şartı kabul etti. Fakat Peygamber'in etrafında bulunan sahabe bu şartın kabul edilmesine anlam veremedi ve hoşnutsuzluklarını izhar ettiler. Ancak bu açık bir itiraza dönüşmedi. Antlaşma şartlarından diğer birisi de; eğer Mekke'den bir kişi Müslüman olur ve Medine'ye sığınursa geri verilecek,

³⁸ Ahmet Önkal, "C'irane", DİA (İstanbul: TDV. Yayınları, 1993), 8: 25; Ayrıca bkz; Mevlana Şıblî (Numanî), Peygamberimizin Hayatı, çev. Ahmet Karakaş, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 295-297.

³⁹ Vâkıdî, Kitâbü'l Meğazi, 3: 956-958; İbn Hişam, Sîretü'n-nebeviyye, 4: 137-138; Ebü'l-Ferec İbn Cevzî, el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem, 3: 338-340; Zehebî, Târihu'l-İslâm, 1:599-610; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye, (Beyrut: Mektebetü'l-maarif, 1990), 4: 352-368.

⁴⁰ İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-kübrâ, 4: 10.

fakat Müslümanlardan biri Mekke'ye sığınırca iade edilmeyecekti.⁴¹ Allah Resulü bu şartı da kabul etti. Fakat sahabe bu kez açık bir itiraz sesi yükseltip şöyle demeye başladılar: "Ya Resulallah! Böyle bir şartı kabul edemezsin." Peygamber ise soğukkanlılığını koruyordu. 'Bizden onlara sığınanı Allah bizden uzak eylesin' dedi.⁴²

Antlaşma metni yazıya dökülecekti. Allah Resulü Ali'yi çağırıp yaz dedi: 'Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla'. Süheyl b. Amr anında müdahale ederek "Biz Rahman nedir bilmeyiz, başlangıç cümlesi 'Allah'ın adıyla' olmalı" dedi. Allah Resulü 'tamam' diyerek Ali'ye öyle yazmasını emretti. Ancak sahabe arasında yine bir uğultu yükseldi. Fakat Allah Resulü buna aldırış etmeden Ali'den ikinci cümleyi yazmasını istedi: 'Bu, Allah elçisi Muhammed ile Süheyl b. Amr'ın üzerinde antlaşmaya varıp kabul ettikleri...' Süheyl yine araya girip itiraz etti; "Olmaz, biz seni Allah'ın Resulü olarak kabul etmediğimiz için bunlar oluyor. Şayet seni Allah'ın Resulü olarak tanısaydık, seninle savaşmazdık diyerek bu cümlenin değiştirilmesini ve 'Abdullah'ın oğlu' olarak yazılmasını istedi. Hz. Peygamber bunu da kabul ederek 'İnkâr etseniz de ben Allah'ın Resulüyüm. Abdullah'ın oğlu Muhammed yazmak benim resul olduğum gerçeğini değiştirmez' diyerek Ali'ye öyle yazmasını emretti. Artık sabrı kalmayan Hz. Ali de itiraz etmeye başladı ve yemin ederek bunu yazmayacağını söyledi. Sahabeden bazıları da Hz. Ali'ye yazdıklarını kesinlikle değiştirmemesini söyledi ve bu durumun asla kabul edilecek bir şey olmadığını dile getirdiler. Allah resulü sakinliğini aynı şekilde muhafaza ediyordu. Hz. Ali'ye silinmesi gereken kelimenin nerde olduğunu sordu. Ali de ona gösterdi. Peygamber, 'Allah'ın Resulü' ibaresini bizzat kendi silerek Ali'ye 'Abdullah'ın oğlu Muhammed' yazdırdı.⁴³

2.6. Hudeybiye'de Ebu Cendel'in Teslim Edilmesi ve Hz. Peygambere Yapılan İtirazlar

Bir diğer itiraz hadisesini de Ebu Cendel'in teslim edilmesinde görmekteyiz. Şöyle ki, antlaşma metni hazırlanmış ve sıra iki tarafın bu metni imzalamasına gelmişti. Derken Süheyl'in oğlu Ebu Cendel zincirlerini yerden sürükleye sürükleye kendisini Peygamber'in ayaklarının altına attı. Süheyl b. Amr antlaşmanın yerine getirilmesini ve Ebu Cendel'in kendisine teslim edilmesini istedi. Hz. Peygamber metnin hala imzalanmadığını, dolayısıyla Ebu Cendel'in bunun dışında tutulmasını istedi. Fakat Süheyl bunu kabul etmedi. İade edilmemesi durumunda anlaşmanın imzalanmayacağını söyledi. Allah Resulü bunu da kabul etti. Sahabe olup biteni anlamlandırmaya çalışıyor ve bir türlü olanlara inanmak istemiyordu. Bu arada Ebu Cendel'in şu sözleri işitildi: "Ey Müslümanlar! Beni geri mi vereceksiniz? Dinimden ötürü bana işkence edenlere beni tekrar iade mi edeceksiniz? Herkes Allah Resulüne bakıyordu. Ancak Peygamber çok üzülüşü halde Ebu Cendel'e yaklaşp şöyle dedi: 'Ey Ebu Cendel! Antlaşmayı yeni yaptık. Seni geri vermemiz gerekiyor. Sen azıcık sabret ve Allah'tan bu sabrın mükâfatını bekle. Şüphesiz ki Allah sana bir çıkış yolu sunacaktır. Antlaşmaya karşı çıkıp vefasızlık edemem. Verdiğimiz ahde vefasızlık bize yaraşmaz' dedi. Sahabe yaşananlar karşısında adeta şoke oluyordu. Ebu Cendel iade edilmemek için yalvarıyordu. Ancak Ebu Cendel teslim edildi ve anlaşma imzalandı.⁴⁴

2.7. Hz. Ömer'in Hz. Peygambere İtirazı

⁴¹ İbn Esir, el-Kâmil fi't-târîh, 2: 90.

⁴² Vâkıdî, Kitabü'l Meğazi, 2: 610-611; Taberî, Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk, 2: 634-635; Vatandaş, Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti, 2: 343-344.

⁴³ Taberî, Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk, 2: 636; İbn Abdilberr, ed-Dürer fi'htîşâri'l-megazî ve's-siyer, 205-206; Münir Gadban, Fıkhu's-sire, çev. Mehmet Aydemir, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 2: 192; Vatandaş, Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti, 2: 344; Ayrıca bkz; İhsan Arslan, "Sahabenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hz. Peygamber'in Tavrı", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi Cilt: 12 Sayı: 3 (2012): 126.

⁴⁴ Vâkıdî, Kitabü'l Meğazi, 2: 607-608; Taberî, Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk, 2: 635-636; İbn Esir, el-Kâmil fi't-târîh, 2: 90.

Hız. Ömer, Ebu Cendel'in teslim edilmesine itiraz etmiş ve bu durumu bir türlü kabullenmemiştir. Kendisi, Ebu Cendel'e babasını öldürmek için gizlice kılıç uzatmış, fakat Ebu Cendel bunu kabul etmemiştir. Olan bitenler sahabede büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Hız. Ömer cesaretini toplayıp Allah Resulü'nün karşısına çıkıp şöyle dedi: "Sen Allah'ın Peygamberi değil misin? Düşmanlarımız batıl üzerinde biz ise hak üzerine değil miyiz? Bizim ölülerimiz cennette, onların ölüleri cehennemde değil mi? Allah Resulü tüm bu sorulara olumlu cevap verdi. Hız. Ömer, o halde neden onlarla savaşmaktan geri durduk? dedi. Allah Resulü sakin bir sesle 'Ey Hattab'ın oğlu! Ben Allah'ın Resulüyüm ve onun emrinin dışına çıkamam' dedi. Ancak Hız. Ömer anlamakta diretiyor ve 'bizi küçük düşüren bu antlaşmayı neden kabul ettin' diyordu. Allah Resulü yine sakin bir sesle 'Ben Allah'ın Resulüyüm ve bu antlaşmayı kabul etmekle Allah'a karşı çıkmış bulunmuyorum. Benim yardımcım O'dur. O beni hiçbir zaman zayi etmez' dedi. Hız. Ömer bir türlü yerinde durup sakinleşemiyordu. Hız. Peygambere, 'Sen bize Mekke'ye gireceğimizi söylemiştin' dedi. Peygamber yine aynı sükûnet ile cevap verdi: 'Evet bunu söyledim, fakat bu sene gireceksiniz demedim.'⁴⁵

Hız. Ömer Peygamber ile konuşmasından sonra Hız. Ebubekir'in yanına gitti ve aynı şeyleri ona da söyledi. Fakat Hız. Ebubekir kesin bir teslimiyetle Allah Resulü'nün yaptıklarının arkasındaydı ve Allah'ın onu yalnız bırakmayacağını biliyordu.⁴⁶ Sahabe yapılan bu antlaşmanın hatalı olduğunu dile getiriyor ve Peygambere karşı çıkıyorlardı. Allah Resulü onlara: 'Ben size bunun bir sefer olacağını söyledim ve sözümü yine tekrarlıyorum. Kâbe'yi ziyaret edeceğiz ve Kâbe'nin anahtarlarını teslim alacağız' dedi.⁴⁷

2.8. Peygamberin Kurbanların Kesilmesini ve Saçların Tıraş Edilmesini Emretmesi ve Sahabenin Bu Emir Karşısında Ağır Davranması

Hudeybiye antlaşma taraflar arasında imzalandıktan sonra Allah Resulü sahabeden yanlarında getirdikleri kurbanlarını kesmelerini ve saçlarını tıraş etmelerini istedi. Sahabe Peygamberin sözlerini anlamakta yine güçlük çekiyordu. Oysa kurbanlar harem sınırı içerisinde kesilecekti. Allah Resulü'nün bu emri karşısında hiçbirinden ses çıkmıyor ve herhangi bir hareketlilik görülüyordu. Hız. Peygamber bu emrini üç defa tekrarladı fakat kimseden yine ses çıkmadı. Hız. Peygamber üzgün bir şekilde çadıra, eşi Ümmü Seleme'nin yanına gitti. Ona sahabenin kendisini dinlemediğini söyledi. Ümmü Seleme: 'Ey Allah'ın Resulü! Sen yapacağını yap. Kurbanını kes, saçını kazıt ve ihramdan çık. Göreceksin ki onlarda da senin yaptığın gibi yapacaktır.' Allah Resulü hiçbir şey demeden kalktı, kurbanını kesti, saçını tıraş edip ihramdan çıktı. Sahabe de hiçbir şey demeden Allah Resulünün yaptıklarını yaptılar. Bir süre sonra dönüş için Medine'ye yol alındı.⁴⁸

Zikredilen örneklerden hareketle sahabenin Hız. Peygambere itirazları anlatılmaya çalışıldı. Sahabenin itirazları değerlendirildiğinde imana taalluk eden hiçbir sözün serdedilmediği ortadadır. İtirazlar genel itibarıyla Hız. Peygamberin vahiy almadığı konularda olup vahyin olduğu yerde sahabîler 'işittik ve itaat ettik' demişlerdir. Yani burada itirazlar Peygamber olan Hız. Muhammed'e değil insan olan Hız. Muhammed'e olmuştur. Çünkü sahabe bu ayrımı çok iyi bilmiş ve ona yönelttikleri itirazlarda hep bu yön ağır basmıştır.

Hudeybiye'de yaşananlar ise sahabenin oldukça ağırlarına gitmiş ve bu durum onlar tarafından bir türlü kabul edilememiştir. Nitekim hak din sahipleri kendileri olmalarına rağmen yenilgi gibi telakki edilen bu anlaşmayı benimsemeleri elbette mümkün değildi. Çünkü

⁴⁵ Vâkıdî, Kitabü'l Meğazi, 2: 608-609; İbn Hişam, Sîretü'n-nebeviyye, 3: 263.

⁴⁶ Arslan, "Sahabenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hız. Peygamber'in Tavrı", 127.

⁴⁷ Vâkıdî, Kitabü'l Meğazi, 2: 608-609; Vatandaş, Hız. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti, 2: 346-347.

⁴⁸ Taberî, Târîhu'l-ümem ve'l-mülük, 2: 637; Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar) el-Makdisî, el-Bed' ve't-târîh, nşr. Clément Huart, (Paris 1899-1919), 4: 225; Arslan, "Sahabenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hız. Peygamber'in Tavrı", 128.

anlaşma metninin tüm maddeleri kendi aleyhlerinde idi. Doğal olarak Hz. Peygamber'e tepki göstermişlerdir. Çünkü onlar zahire bakıp Allah'ın iradesinin ne yönde seyredeceğini bilememişlerdir. Allah'ın iradesini ve takdiri çok iyi anlayan Allah Resulü bu antlaşmada büyük bir sebat göstermiş, çok üzülmesine rağmen antlaşmaya sadık kalmıştır. Sahabenin nefis ve duygu sahibi olduğu hatırdaki tutulursa yapılan itirazların gayet tabii ve insani olduğu açıkça anlaşılacaktır.

SONUÇ

İstişarede bulunmak ve farklı fikirlere açık olmak karşılaşılan problemlerin çözümünde oldukça önemlidir. İstişare kolektif aklın sorunlara ortak çözüm sunmasıdır. Çok sesliliği sağlayan istişare sözün tek ağızda toplanmasını engeller ve fikir teatisi yoluyla doğruya en yakın düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlar. İstişare neticesinde hakikatler zuhur eder, bilinmeyen ve kapalı olan noktalar açıklığa kavuşur.

Hz. Peygamber, savaş, barış ve diğer gündelik meselelerde ortaya çıkan sorunlar etrafında ashabıyla istişare etmiş, bunu bir ilke olarak onlara benimsetmiştir. Allah Resulü, sahabenin düşüncelerini açık bir şekilde ifade edebileceği bir ortam oluşturmuştur. Oluşturulan bu ortamda fikirler açıkça dile getirildiğinden sahabede özgüven gelişmiştir. Düşünce özgürlüğü ile birlikte çok seslilik ve fikir zenginliği en üst safhaya ulaşmıştır. Hz. Muhammed, peygamber olması hasebiyle sahabeye düşüncelerini dikte ettirmemiş, uzman olmadığı konularda sahabenin görüşlerini benimsemiş hatta çoğu kez kendi farklı düşünmesine rağmen ashabın çoğunluğunun düşüncesine meyletmiştir.

Düşünce özgürlüğünün en üst safhada olduğu bir ortamda itirazlar da kaçınılmazdır. Nitekim sahabe de bazı konularda Hz. Peygamber'e bu ortamın oluşturduğu tabii bir tavırla itiraz etmiş ve vahiy olmayan sözlerine karşı ittiba da ağır davranabilmiştir. Hatta bazı örneklerde görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in söylediklerinin aksine de hareket etmişlerdir. Ancak şunu da söylemek gerekir ki bu itirazlar asla imana taalluk edecek derecede olmamış ve çoğu kez sahabe, Peygambere karşı çıktığından dolayı pişman olmuş ve hayatı boyunca bu pişmanlığı üzerinden atamamıştır. Sahabenin itirazlarını anlayabilmek için onların da insan olduklarını, nefis taşıdıklarını, kırılabildiklerini ve bazı olaylarda gönül koyabildiklerini göz ardı etmemek gerekir. Sahabenin 'Anam Babam sana feda olsun!' dedikleri kimseye dahi itiraz etmesi tamamen sahip oldukları insani yön ile açıklanabilir.

Son söz olarak denilebilir ki eğer bir toplumda eleştiri ve itiraz kültürü yerleşik bir hal almışsa, farklı sesler, farklı düşünce ve fikirler o toplumda kendisine yer edinebilmişse o toplum medeniyet basamaklarını hızlıca çıkmış ve uygarlık seviyesine ulaşmış demektir. İşte ilk dönem İslam toplumu da bu yönleriyle temayüz etmiş ve bu kültür ve gelenekle yüzyıllar boyunca adını tarih sahnesinde diri tutmuştur.

KAYNAKÇA

Açık, Fatih. "Hz. Peygamber Dönemi Toplumsal Değişimin Öne Çıkan Yönleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 38 (2015): 1003-1010.

Aksu, Ali. "Asr-ı Saadet, Hulefâ-i Râşidin ve Emeviler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar (İstişare, Emri bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker ve Muhalefet Kavramları Bağlamında)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 5 Sayı: 2 (2001): 203-228.

Altuntaş, Abdurrahman. "Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri'nde Şûra Kavramının Ele Alınışı". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 1 Sayı: 2 (2012/2): 245-264.

Altuntaş, Abdurrahman. *Kur'an'da Temel Siyasi Kavramlar*. İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013.

Arslan, İhsan. "Sahabenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hz. Peygamber'in Tavrı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* Cilt: 12 Sayı: 3 (2012): 119-149.

Aslan, Recep. "İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler". *Anemon MŞÜ Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt: 2 Sayı: 1 (2014): 223-241.

Bakan, Tevhid. "Hz. Peygamber'in Abdullah b. Übeyy'in Cenaze Namazını Kıldırması". *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı: 39 (2013): 211-240.

Bayraktutar, Muammer. "Hz. Peygamber'in Örneği Bağlamında Olaylar Karşısındaki Azim ve Kararlılığı". *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 16 Sayı: 50 (2012): 71-87.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşraf*. Thk. Süheyl Zekkar-Riyad Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Darü'l Fikr, 1997.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Delâ'ilü'n-nübüvve*. Thk. Abdülmü'tî Kal'acî. 7 Cilt. Beyrut: Darü'l-kutubi'l-ilmîyye, 1988.

Buhari, Muhammed b. İsmail. *el-Camiu's-Sahih*. Dimaşk-Beyrut: Daru İbn Kesir, 2002.

Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *Kitâbü'l-Megazî*. Thk. Abdülaziz b. İbrahim. Riyad: Daru İşbiliya, 1999.

el-Gindi, Kamil Muhammed. "Şura ve İslam Hukukunda İnsan Hakları Demokrasinin Belirginliği". Trc. Ahmet Kılınç. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* Sayı: 12 (2008): 201-206.

Fayda, Mustafa. "İfk Hadisesi". *DİA*. 21: 507-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Gadban, Münir. *Fıkhu's-sire*. Çev. Mehmet Aydemir. 2 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2014.

Hamidullah, Muhammed. "Hayber". *DİA*. 17: 20-22. İstanbul: TDV. Yayınları, 1998.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. Çev. Mehmet Yazgan. 2 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *ed-Dürer fi'htişâri'l-megazî ve's-siyer*. Thk. Şevki Dayf. Mısır: el-Meclisü'l 'Alâ li-şuuni'l-İslamiyye, 1966.

İbn Cevzi, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. Thk. Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ. 17 Cilt. Beyrut: Darü'l-kutubi'l-ilmîyye, 1995.

İbn Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn. *el-Kâmil fi't-târih*. Thk. Ebu'l Fida Abdullah el-Kadî. 11 Cilt. Beyrut: Darü'l-kutubi'l-ilmîyye, 1987.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *Cevâmi'u's-sîre*. Thk. Abdülkerim Sami el-Cündî. Beyrut: Darü'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003.

İbn Hişam, Abdümelik b. Eyyub el-Himyeri. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Thk. Abdüsselam Tedmuri. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l kutubi'l-Arabi, 1990.

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Thk. Ahmet Ferid el-Mezidî. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-kutubi'l-ilmîyye, 2004.

İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-maarif, 1990.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakatü'l-kübrâ*. Thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.

İbn Seyyidinnas, Ebû'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *Uyûnü'l-eser fi fünûni'l-megazî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. Thk. Muhammed el-İd el-Hatrâvî-Muhyiddin Mestû. 2 Cilt. Medine-Dimaşk: Daru İbn Kesir, trs.

İbn Şihâb ez-Zühri, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh. *el-Meğâzi'n-nebeviyye*. Thk. Süheyl Zekkâr. Dımaşk: Darü'l-fikr, 1981.

Kandemir, M. Yaşar. "Büsr b. Süfyân". *DİA*. 6: 494-495. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kavakloğlu, Mahmut. "Sahâbe-i Kirâm'ın İstek, Öneri ve İtirazları Karşısında Hz. Peygamber". *EKEV Akademi Dergisi* Yıl: 7 Sayı: 15 (2003): 43-67.

Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar). *el- el-Bed' ve't-târîh*. Nşr. Clément Huart. 6 Cilt. Paris 1899-1919.

Müslim b. el-Haccac. *Sahîhu Müslim*. Thk. Nazr b. Muhammed el-Faryabi. 2 Cilt. Riyad: Daru Tayyibe, 2006.

Önkâl, Ahmet. 'Ci'rane'. *DİA*. 8: 25. İstanbul: TDV. Yayınları, 1993.

Şahinalp, Hacer. "Danışma'dan Dayanışma'ya: Bireysel ve Sosyal Potansiyellerin Aktivasyon Kodu Olarak Şûrâ". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58:1 (2017): 109-146.

Şelbî, Ebu Zeyd. *Tarihü'l hadâreti'l-İslâmiyye ve'l fikrî'l İslamî*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 2012).

Şiblî (Numanî), Mevlana. *Peygamberimizin Hayatı*. Çev. Ahmet Karakaş. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. Thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Daru'l Maarif, 1967.

Tezcan, Tuğrul. "Hz. Ömer ve Şûrâ Anlayışı". *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu* Cilt: 1 (2018): 405-419.

Tezcan, Tuğrul. "İnsan Onuru-Şûrâ İlişkisi: Kur'an ve Sünnet Bağlamında Bir Değerlendirme". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* Cilt: 6 Sayı: 5 (2017): 3266-3290.

Tezcan, Tuğrul. "Sünnette İstişare ve Hz. Peygamber'in İstişare Anlayışının Hulefa-i Raşidin'in Hayatına Yansımaları". *Dini Araştırmalar* Cilt: 13 Sayı: 37 (2010): 93-122.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmiu's-Sahîh*. Thk. Beşşar Avvad Maruf. Beyrut: Darü'l Garbi'l İslamî, 1996.

Uçar, Yusuf. *Sahabenin Hz. Peygambere İtirazları*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2015.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *Kitabü'l Meğazi*. Thk: Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1984.

Vatandaş, Celaleddin. *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*. 2 Cilt. İstanbul: Pınar Yayınları, 2015.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm*. Thk. Ömer Abdusselam Tedmuri. 52 Cilt. Beyrut: Darü'l Kitabi'l Arabi, 1990.